

САВРЕМЕНЕ ИНТЕРВЕНЦИЈЕ У ИСТОРИЈСКИМ УРБАНИМ ПРОСТОРИМА

Апстракт

Остварења савремене архитектуре у оптици урбане конзервације виде се као наслеђе будућности. У случају када се она везују за историјске урбане просторе, не могу се процењивати као аутономни креативни домети, независно од историјског контекста у коме се налазе. Полазећи од таквог става, као једино прихватљивог са становишта конзервације, рад се бави односом старо-ново у историјским урбаним просторима, пратећи еволуцију теме кроз теорију савремене конзервације и међународне документе. Потом разматра различите видове савремених интервенција у историјским целинама преко илустративних примера у интернационалном и националном миљеу. Констатује да дијалектички однос између очувања и развоја у урбаном историјском окружењу мора да буде заснован на поштовању материјалне аутентичности наслеђа и залаже се да полазиште сваке нове интервенције у историјском урбаном простору треба да буде адекватно читање и интерпертирање затечених вредности. Једино у том случају нова креативна активност постаће квалитативни допринос целини историјског простора и неће бити препрека очувању просторних карактеристика, историјског карактера и идентитета места.

Кључне речи: савремена интервенција, материјална аутентичност, урбана конзервација.

Еволуција теме у савременој конзервацији

Велика и актуелна тема – однос старог и новог – и данас је веома присутна у свету конзервације и архитектуре. Интервенције савремене архитектуре у историјским урбаним просторима или однос нове градње и историјског окружења и даље се постављају као проблеми за обе професије, неретко супротстављене на различитим, на први поглед контрадикторним позицијама, јер се конзервација схвата као очување затеченог стања, док нова градња има за циљ стварање нових облика и простора и представља синоним за развој и промену.

Међутим, ако нову архитектуру посматрамо као наслеђе будућности, а наслеђе као резултат људске креативности у одређеном историјском тренутку, онда стварање нових облика интервенисања у историјским урбаним просторима остаје у области заштите и очувања културног наслеђа и третира се као значајан изазов који за коначни циљ има постизање задовољења потреба савременог живота без компромитовања опција будућих генерација.

У теорији савремене конзервације, интересовање за ову тему јавља се тек од половине прошлог века. Питање односа старог и новог није одмах проблемски дефинисано и у теорију се уводи постепено, у годинама после Другог светског рата, непосредно после ратних разарања, преко докумената и планских аката који третирају очување историјских урбаних простора. Тада, у ствари, започиње дебата о значају и вредностима историјских градова,

која је за резултат имала дефинисање историјских урбаних простора и развој посебних политика за њихову заштиту и очување. Велика Британија, на пример, *Указом о градском и државном планирању*¹ већ 1947. године уводи концепт «групне вредности» у граду, Француска такозваним *Малроовим законом* из 1960. указује на архитектонске вредности историјских простора, а Италија због сасвим специфичног урбаног наслеђа развија концепт *историјског центра* (centro storico), који у послератним годинама акценат ставља на социјална и економска питања, а историјско ткиво разматра као друштвени сервис грађана и због тога његову рехабилитацију или обнову (recupero) као нужност.²

Венецијанска повеља, несумњиво један од најзначајнијих докумената у материји, такође скреће пажњу на историјске урбане просторе, али се више бави њиховим очувањем у пуној аутентичности, лимитима промена и укључивањем нових функција него новим архитектонским интервенцијама.

Почетком 70-их година све више се обраћа пажња на проблем нове градње у историјским урбаним просторима. У том правцу, значајан је *Симпозијум у Будимпешти*³ из 1972. године, који у свом завршном документу признаје континуитет развоја историјских урбаних простора чија се прошлост, садашњост и будућност морају третирати целовито и чувати у хармоничном односу и препоручује да увођење модерне архитектуре у такве просторе поштује аутентичност историјског простора, али и да избегава имитирање његових историјских и уметничких вредности. У истом периоду, серија сусрета и конференција Савета Европе допринела је ширењу искустава и установљене праксе у области очувања урбаног наслеђа и посебну важност дала је потребама становника као учесника у процесу очувања тог наслеђа. Таква искуства и ставови резимирани су у *Амстердамској декларацији* из 1975,⁴ која уводи концепт „интегративне конзервације“ историјских урбаних простора. Наредне, 1976. године Унескова *Препорука која се односи на очување и савремену улогу историјских простора*⁵ акценат ставља на универзалну вредност историјских простора, заједно са њиховим окружењем и свим људским активностима. Поред тога што је препоручила да се сваки историјски простор и његова околина разматрају као кохерентна целина, она је такође признала и релевантне људске активности. Постепено ширење концепта културног наслеђа са појединачних грађевина на целу територију значајно је убрзало развој урбане конзервације, која подразумева културни континуитет и постепено „прилагођавање“ урбаног окружења. Нагласак на заједници и друштву утицао је да се конзерваторска политика развија од

---

¹ *Town and Country Planning Act 1947*, представљао је темељ модерног планирања у Великој Британији.

² Jokilehto J, *Management of Sustainable Change in Historic Urban areas*, in: Conservation and urban sustainable development, A theoretical framework, Recife 1999, 62–63.

³ Међународни симпозијум под насловом „*Introduction of contemporary architecture into ancient groups of buildings*“ одржан је у оквиру треће Генералне Скупштине ICOMOS-а у Будимпешти 1972.

⁴ *European Charter of the Architectural Heritage*, Council of Europe, Amsterdam 1975.

⁵ *Recommendation concerning the Safeguarding and Contemporary Role of Historic Areas*, Nairobi 1976.

статичког приступа ка динамичкој политици очувања људских активности и обнављања релевантних вредности, тј. ка одрживом хуманом развоју. Интегративна конзервација живих историјских насеља омогућила је да се наслеђе постави у исти ниво са другим легитимним интересима у процесу планирања и допустила је да наслеђе, као затечени ресурс, усмерава развој и доношење одлука. На тај начин се не зауставља развој, већ се он условљава променама које би биле компатибилне са историјским карактером места.

Даљим развојем у 70-им и 80-им годинама, већа пажња указује се бризи за екологију и заштиту окружења, што је као резултат имало увођење термина „одрживи развој“ у извештају УН, такозване Брунтланд Комисије из 1987.⁶ Док се сам извештај фокусирао на ресурс менаџмента и откривање сиромаштва у неразвијеним земљама и није помињао културно наслеђе, питање одрживости од тада је проширено и квалификовано не само као термин који се односи на окружење већ и на историјска насеља и културни пејзаж.

Деведесете године прошлог века карактерише интензивна међународна активност и широко распрострањено интересовање за очување наслеђа, што је утицало на убрзани развој дисциплине и унапређење конзерваторске доктрине. Долази до нових тумачења међународних докумената, као и саме Венецијанске повеље. Ново усмерење на конзерваторску политику уведено је *Документом из Наре* (1994),⁷ који се бави концептом аутентичности, проширује оквир Венецијанске повеље и већу пажњу даје културној различитости и културној специфичности. Више него икада раније политике наслеђа доводе се у везу са културним контекстом, што је било од нарочитог значаја за развој урбане конзервације. Документ из Наре указао је на општи тренд који је у вези са проширењем културне основе очувања као и дефиниције онога што се подразумевало под ресурсима наслеђа 90-их.

У суочавању са друштвеним, економским и климатским променама и новим ризицима који из тога проистичу, непрестано се траже нови начини да се дугорочно заштите вредности у историјским урбаним просторима. У том смислу, значајан допринос дебатама које су у току и које укључују развој стандарда у пракси, дао је *Програм градова Светске баштине*⁸, који је установљен да помогне државама чланицама у њиховим напорима да заштите и сачувају своје урбано наслеђе без компромитовања његовог историјског карактера и идентитета. То је и био повод за сазивање међународне конференције *Светско наслеђе и савремена архитектура – Управљање историјским урбаним пејзажем*, у Бечу 2005. Конференција је одржана под

---

⁶ *Brundtland Report*, 1987: World Commission on Environment and Development (WCED), основана 1983, објавила је извештај под насловом *Наша заједничка будућност* (Our common future). Документ је познат под називом «Brundtland Report», пошто је Комисијом председавала Gro Harlem Brundtland. Комисија је развила утицајан политички концепт „одрживог развоја“ и подстакла широке јавне расправе, док сам Извештај развија основне принципе одрживог развоја у данашњем схватању тог термина.

⁷ *The Nara Document on Authenticity*, Nara Conference on Authenticity, Nara 1994.

⁸ *World Heritage Cities Programme* је један од шест тематских програма које је формално одобрио и чије спровођење надгледа UNESCO (World Heritage Committee) са циљем да државама чланицама помогне у унапређењу заштите и управљања њиховим урбаним наслеђем. Програм се развија кроз двосмерни процес: развој теоријског оквира за конзервацију урбаног наслеђа и пружање техничке помоћи за имплементацију нових приступа.

покровитељством Унеска, а резултирала је значајним документом под називом *Бечки меморандум*.⁹ Документ се позива на читав низ међународних документа који третирају урбано наслеђе,¹⁰ наглашава континуитет са њиховим ставовима и залаже се за интегративни приступ савременој архитектури, одрживом урбаном развоју и интегритету пејзажа, заснованом на очувању историјске матрице, грађевинских блокова и контекста. Бечки меморандум први пут уводи термин *историјски урбани пејзаж* и разматра однос савремене архитектуре и историјског урбаног пејзажа. Савремена архитектура у датом контексту односи се на све значајне планиране и пројектоване интервенције у изграђеном историјском окружењу, укључујући отворене просторе, нове грађевине, доградње или проширења историјских грађевина и локација, као и промене функција (пренамене). Меморандум се фокусира на савремени развој укупног урбаног пејзажа који има значење наслеђа. Наглашава континуитет промена у функционалном коришћењу, социјалној структури, политичком контексту и економском развоју које се манифестују у облику грађевинских интервенција у наслеђеном историјском урбаном пејзажу. Главни изазов савремене архитектуре у историјском урбаном пејзажу јесте да одговори динамици развоја са циљем да олакша друштвено-економске промене и раст с једне стране, а да у исто време поштује наслеђени градски пејзаж и његово окружење, са друге стране. Са становишта конзервације нарочито је важан став Меморандума који се залаже да доношење одлука о интервенцијама и изградњи савремених архитектонских објеката у историјском урбаном пејзажу захтева пажљиво разматрање, осетљив културно-историјски приступ, сталне консултације са носиоцима интереса и, пре свега, стручна знања.

Такође 2005, у склопу истог *Програма градова Светске баштине*, започета је друга важна иницијатива која се односи на дефинисање *историјског урбаног пејзажа* као новог концепта о коме група међународних експерата расправља на серији међународних скупова са настојањем да дође до новог приступа у конзервацији историјског урбаног наслеђа. Резултат тих скупова је први *Нацрт Препоруке о историјском урбаном пејзажу* из фебруара 2010, који треба да се усвоји на Генералној скупштини Унеска 2011. године.¹¹

---

⁹ *Vienna Memorandum on "World Heritage and Contemporary Architecture – Managing the Historic Urban Landscape"*, UNESCO, World Heritage Centre 2005 (WHC-05/GA/INF.7)

¹⁰ *International Charter for the Conservation and Restoration of Monuments and Sites (Venice Charter)*, 1964; *Recommendation concerning the Preservation of Cultural Property endangered by Public or Private Work*, UNESCO 1968; *Recommendation concerning the Safeguarding and Contemporary Roles of Historic Areas*, UNESCO 1976; *International Charter for Historic Gardens (Florence Charter)*, ICOMOS-IFLA 1982; *Charter for the Conservation of Historic Towns and Urban Areas (Washington Charter)*, ICOMOS 1987; *Document on Authenticity*, Nara 1994, *Habitat II – The Second UN Conference on Human Settlements*, Istanbul 1996; *Agenda 21 Action Plan of the UN related to sustainable development (UNCED)* Rio de Janeiro 1992.

¹¹ *Preliminary Report on the Draft Recommendation on the Historic Urban Landscape*, UNESCO 2010; *Report and revised text of the Draft Recommendation on the Historic Urban Landscape*, UNESCO 2011. Концепт HUL (*Historic Urban Landscape*) који се први пут се јавља у Бечком меморандуму, 2005. године, нема за циљ да уведе нову категорију наслеђа, већ да дефинише међународне препоруке за општи систематичан приступ «историјском урбаном пејзажу» у оквирима конзервације и рестаурације.

Нацрт Препоруке обухвата сва кључна питања са којима се данас суочава урбано историјско наслеђе и нуди бољи оквир дефинисању стратегија конзервације урбаног наслеђа унутар ширих циљева одрживог развоја, без компромитовања вредности тог наслеђа. Увођење дефиниције *историјског урбаног пејзажа* (HUL) сугерише нови приступ овом наслеђу као „пејзажу“ у идентификацији, конзервацији и управљању историјским урбаним просторима у много ширем контексту, уз разматрање свих односа између различитих чинилаца тог простора, њихове просторне организације и веза, природних карактеристика и положаја, као и социјалних и културних вредности. Дефиниција која појам изводи изван „историјског центра“, „ансамбла“, „урбане целине“ да би укључила шири урбани контекст и географски положај, дозвољава свеобухватан приступ који интегрише циљеве урбане конзервације и циљеве социјалног и економског развоја и залаже се за избалансиран и одрживи однос између изграђеног наслеђа и природног окружења. Поред тога, укључује и „нематеријалну“ димензију наслеђа, која се раније више везивала за покретно културно наслеђе.

Истовремено, Нацрт препознаје значај историјских простора у модерним друштвима и њихову рањивост. Идентификује одређени број специфичних ризика, везаних за урбанизацију, развој и окружење, који прете очувању историјског урбаног наслеђа и настоји да дефинише опште принципе, политике и смернице за суочавање са овим ризицима и њихово превазилажење. У том контексту, поред примене постојећих међународних препорука и повеља, залаже се за дефинисање и имплементацију нове генерације „политика“ које ће идентификовати и заштитити историјске слојеве културних и природних вредности у урбаном окружењу.

Значајан елемент Нацрта представља чињеница да се очекује од држава чланица да интегришу стратегије конзервације урбаног наслеђа у националне развојне политике и планове према новом приступу – приступу историјског урбаног пејзажа. Такође се очекује да интернационалне организације који се баве процесима одрживог развоја интегришу овај приступ у своје стратегије, али се очекује и од националних и интернационалних институција и невладиних организација да учествују у промоцији и афирмацији овог приступа. Због нужног укључивања различитих носилаца интереса у планирању и управљању историјским урбаним пејзажима подразумева се висок ниво њихове међусобне комуникације, управљање информацијама и ефикасан систем мониторинга.

Препознавање и прихватање историјског урбаног пејзажа као новог концепта у очувању историјског урбаног наслеђа, треба схватити као логичан наставак свих међународних препорука и повеља Унеска и Икомоса које су ишле у правцу очувања ове врсте наслеђа. Концепт нема за циљ да уведе нову категорију наслеђа, већ да дефинише међународне препоруке за општи систематичан приступ «историјском урбаном пејзажу» у оквирима конзервације и рестаурације. Отуда је кључна карактеристика историјског урбаног пејзажа дефинисање његовог интегритета кроз друштвено-функционалне, структурално-историјске и визуелне аспекте који се узимају као референтни за дефинисање одговарајућих стратегија за заштиту и очување историјског урбаног наслеђа. Концепт историјског урбаног пејзажа јесте питање конзер-

ваторске политике и може да постане битан сегмент сваке националне конзерваторске политике, уколико је она заснована на знању, познавању и критичкој процени наслеђа као ресурса.

У оквиру Икомоса делују две организације чије су активности усмерене на изучавање заштите и очувања модерне архитектуре. Прва је *DoCoMoMo International*, основан 1988. године у Холандији, Ајндховену, као реакција на убрзану девастацију грађевина Модерне у свету.¹² Има 55 радних група широм света, па и у Србији, и велики број регионалних комитета.¹³ Друга организација је, у ствари, један од научних комитета Икомоса који развија активност под називом *Међународни научни комитет за наслеђе 20. века (ISC20C)*.¹⁴ Иако је основан 2005, зачетак његових активности препознаје се у научним скуповима и конференцијама које је организовао Икомос крајем 80-их и током 90-их година прошлог века. То је мултидисциплинарни комитет који има задатак да промовише идентификацију, очување и презентацију наслеђа 20. века и да, у ствари, руководи и координира активностима Икомоса које се односе на конзервацију, управљање и интерпретацију наслеђа 20. века. На том плану, сарађује са сличним организацијама у оквиру Икомоса и шире.¹⁵

Однос старо-ново: примери интернационалних и националних искустава

Урбана конзервација не посматра историјске урбане просторе као статичке ентитете, већ као просторе у којима се дешавају сталне промене и који представљају релевантне и значајне чињенице у сваком савременом друштву. Није довољно само сачувати грађевине и физичке структуре у историјском урбаном простору, већ је потребно препознати да и такви простори треба да се развијају, јер и њихов развој представља битан део њиховог културног идентитета. Важно је, међутим, да свака промена буде постепена и тако вођена да битне карактеристике места буду задржане. Идентификација лимита промена и онога што треба да буде очувано спадају у домен конзерваторског одлучивања, што нужно захтева активно укључивање конзерватора у процесе планирања.

Са становишта конзервације као дисциплине, свака интервенција на једном историјском објекту може се дефинисати као савремена, јер се изводи у времену различитом од настанка историјске грађевине. Другим речима, чак и оне интервенције које су усмерене на очување материјалне аутентичности историјског споменика представљају креативни чин настао у неком другом историјском времену, различитом од времена настанка споменика. Дакле, без обзира да ли је у питању конзервација, консолидација, рестаурација, адаптација, ревитализација, рекомпозиција, реконструкција

---

¹² DoCoMoMo International је 2002. године преместио седиште у Париз, од 2010. делује у Барселони.

¹³ DoCoMoMo Србија делује као национална радна група за документацију и заштиту грађевина, места и целина модерног покрета у оквиру Друштва архитеката Београда (ДАБ).

¹⁴ (ISC20C) International Scientific Committee on Twentieth Century Heritage.

¹⁵ DoCoMoMo, CIVVIH (International Committee on Historic Towns and villages).

или интерполација – увек је реч о савременој интервенцији или креативном процесу који носи печат времена у коме се изводи. Ипак, када размишљамо о савременим интервенцијама у историјским урбаним просторима, мислимо, пре свега, о новој архитектури и интерполацијама нових објеката у историјски контекст, као теми која у исто време дотиче урбану конзервацију, планирање и архитектуру у ужем мислу, као науку или уметност пројектовања и обликовања зграда, односно унутрашњег и спољашњег архитектонског простора. У савременој литератури суочавање са овом темом често има полемичан тон, у зависности од угла посматрања. Ипак, данас се све ређе чују радикални ставови конзерватора који не желе да виде нову архитектуру у историјском оквиру и проблем се поставља више концептуално и усмерава на разматрање односа старо-ново у смислу развијања сензибилитета за „читање“ историјског урбаног простора, за његов *genius loci* и вредности затеченог наслеђа, с једне стране, и квалитет новопроектваног објекта и његов положај у историјском контексту, с друге.

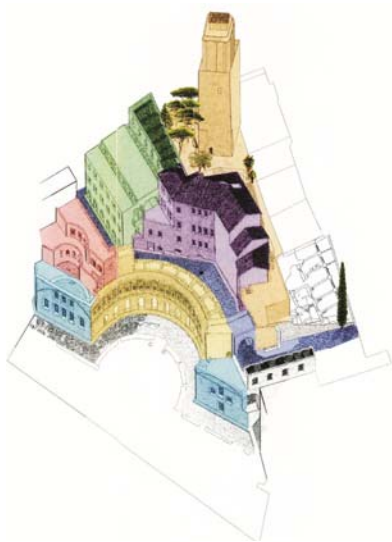
Брандијев став изражен у реченици: «Чињеница да се модерна архитектура може похвалити својим ремек-делима не значи да та иста ремек-дела треба да добију могућност да се постављају свуда, посебно у урбаном ткиву наших најстаријих и најлепших градова»,¹⁶ често се у Италији користио као покриће за изванредан „конзервативизам“ у односу на прихватање савремених интервенција у историјским градовима. Посебно га је *Italia Nostra* употребљавала и каткада злоупотребљавала у ситуацијама „одбране“ од нових архитектата, третирајући историјске центре као јединствене споменике које треба сачувати од оних који би желели да у њима граде нову архитектуру.¹⁷ Отуда и веома изражена потреба да се у новијој италијанској литератури непрестано објашњава и тумачи „шта је Бранди хтео да каже“ том реченицом. С друге стране, евидентно је и настојање да се анализира „заостајање“ италијанских историјских градова, у односу на друге европске градове, у прихватању нових грађевина у „урбана ткива најстаријих и најлепших градова“ на свету. Оно се оправдава, у првом реду, богатством и значајем наслеђа, потом веома развијеним системом заштите и оним што они називају „култура конзервације“ и, коначно, веома развијеном свешћу италијанске популације о значају, вредностима и поштовању сопственог наслеђа.¹⁸ Образовани у таквој традицији, италијански савремени архитекти теже су улазили у дијалог са историјским контекстом у сопственој средини и своје креативне излете лакше и слободније реализовали у другим земљама. У Италији, напротив, више су били окренути интервенцијама које се везују за презентацију историјског наслеђа и у тој области су постизали изванредне резултате, уосталом то и данас чине, да споменемо само рецентније примере успешних интервенција у презентацији археолошког локалитета у центру Рима – *Трајанових тржница* (Сл. 1, 2) са новим распоредом стаза које омогућавају потпунију доступ-

¹⁶ Brandi, C., *Ancora e sempre del vecchio e del nuovo nelle antiche città italiane*, 1956, у: Capati, M. *Il patrimonio insidiato: Scritti sulla tutela del paesaggio e dell'arte*, Editori Riuniti, Roma 2001, 26–31

¹⁷ Bettinelli, R., *Il centro antico come monumento*, Italia Nostra, 2006, 416, 3

¹⁸ Италија има више од 8.000 општина, а свака општина најмање једну историјску целину, град, језгро.

ност локалитету¹⁹ и решење пасарела *Кампо Карлео* између Трајановог и Августовог форума.²⁰ Други интересантан пример који антитезу старо-ново решава на аутентично сугестиван и експресиван начин је претварање једног индустријског објекта, термоелектране из 1900. године, у музеј *Централе Монтемартини* у Риму (Сл. 3, 4).²¹

СЛИКЕ 1. и 2. – РИМ, КОМПЛЕКС ТРАЈАНОВИХ ТРЖНИЦА

Проблем адекватне заштите археолошких локалитета није специфично италијански проблем, али је због изузетног богатства археолошког наслеђа, управо у Италији ова тема кроз однос старо и ново експлоатисана до неслућених размера. Једним делом и због тога што је имала утицајну теоријску основу у брандијанској дијалектици односа историјског и естетског захтева. Уосталом, заштитна конструкција римске *Виле Казале на Пјаџи Армерина* коју је пројектовао архитекта Франко Миниси, реализована је у фазама између 1957. и 1967. године, уз учешће самог Брандија као консуланта који се залагао за решење „у потпуности модерно и потпуно скромно“ (Сл. 5).²² Термин „скроман“ у овом случају није имао негативну нити редуктивну конотацију, већ је значио само позив на праву меру, јер из позиције брандијанске естетике није било могуће да архитектура конструкције доминира над значајем мозаика.

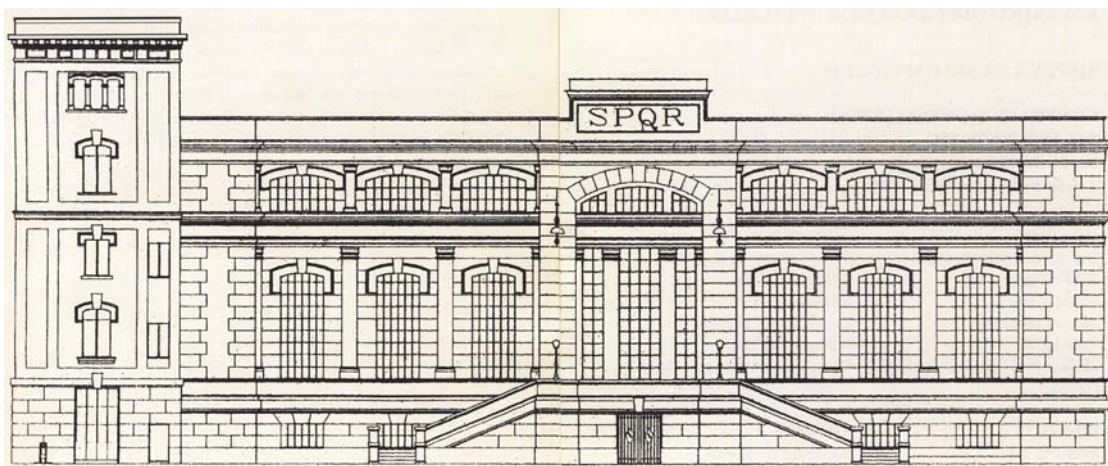
¹⁹ Luigi Franciosini, Riccardo D`Aquino, 2000/1.

²⁰ Studio Nemesi, 2002–2004.

²¹ Centrale Montemartini налази се у склопу римских Musei Capitolini. Простор бивше термоелектране је прилагођен за смештај античких скулптура 1997. године, према пројектном решењу арх. Франческа Стефанорија (Francesco Stefanori).

²² Заштитна конструкција и презентација мозаика у Вили Казале (Villa Romana del Casale, Piazza Armerina) изведена је 1950. године, по пројекту Франка Минисија (Franco Minissi). Замена ове конструкције, која треба да се оконча крајем 2011, изазвала је бројне полемике у стручној јавности.

Слика 3. – Рим, Музеј Централа Монтемартини

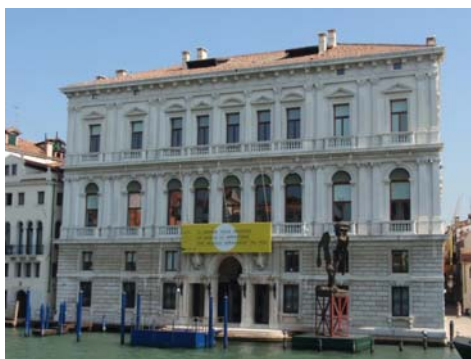
СЛИКЕ 4. и 5. – Рим, Музеј Централа Монтемартини и ПЈАЦА АРМЕРИНА, ВИЛА ДЕЛ КАЗАЛЕ

Ипак, последњих деценија италијански теоретичари све више примећују да италијанској стратиграфији недостају слојеви актуелног времена и Италија се опрезно отвара за савремене интервенције.²³ Пре свега за оне које се односе на адаптације и реконструкције историјских објеката, најчешће за музејске намене (Сл. 6),²⁴ али и на новопројектоване грађевине у историјским језгрима. Чињеница је, међутим, да је већина таквих интервенција дочекана с великим полемикама у италијанској јавности, ставови су се поларизовали од крајње милитантних који су, на пример, пројектно решење америчког архитекте Ричарда Мејера за *Музеј Ара Пачис* у Риму (2006) видели

²³ Изградња једног броја значајних објеката савремене архитектуре у Риму, као што су: џамија и Исламски културни центар (1995) Паола Портогезија (Paolo Portogesi), Аудиторијум или Parco della Musica (1995–2002) Ренца Пјана (Renzo Piano), Музеја XXI века, познатог под називом MAXXI (2000–2010), Захе Хадид (Zaha Hadid) – оцењивана је искључиво на линији квалитета креативног доприноса, јер нису лоцирани у најужем историјском центру Рима.

²⁴ Значајна је обнова и адаптација Палате Граси у Венецији, из 18. века (Palazzo Grassi), која је изведена 1984–5, према пројекту архитекте Гае Ауленти (Gae Aulenti). Обновљени објекат постао је један од најпознатијих излагачких простора у Европи, али је 2005. нови власник Франсоа Пино (Francois Pinault) ангажовао јапанског архитекту Тадао Анда (Tadao Ando) за обнову и модернизацију објекта. Њему је поверена и реконструкција простора Пунта дела Догана (2008–9), у непосредном окружењу историјске грађевине.

као тројанског коња у дугорочној стратешкој визији напада на историјске центре Италије,²⁵ до оних за које изградња овог музеја представља такав симболичан чин са којим започиње ново доба италијанске архитектуре.²⁶ Идеја о изградњи овог музеја настала је половином 90-их година због неадекватних конзерваторских услова у павиљону у коме је раније био смештен олтар Ага Расис. Тако је једна функционална потреба, изазвана чисто конзерваторским разлозима, прерасла у архитектонски изазов који је водио отварању „блиндираног“ простора историјског центра Рима за савремену архитектуру (Сл. 7, 8).

Слика 6. – ВЕНЕЦИЈА, ПАЛАЦО ГРАСИ

Размишљајући о судбини италијанских историјских градова, британски истраживач Ајвор Семјуелс цитира негативне примере Лондона и иронично се обраћа Италијанима: «Да ли сте сигурни да желите да учите од Лондона?». Сматра да Италијани не цене довољно вредности својих градова и констатује да су они данас суштински угрожени од два аспекта глобализације: економског расула, с једне стране, које доводи до замене малопродајних објеката великим тржним центрима, које он види као саучеснике туристичке индустрије у процвату и, с друге стране, чињенице да италијански градови постају мета звезда интернационалне архитектуре.²⁸ Понекад је довољно да неки градоначелник или урбаниста повеже одређени пројекат са именом неке од тих звезда и по кратком поступку „овековечи“ често осредње решење, све у име прогреса и развоја. Тако он експлицитно отвара једну веома актуелну тему – тему „звезда“ и њихове улоге у опсесији историјским контекстом градова.

Остајући на примеру Лондона, знамо да је то град који је обнављан у континуитету, али да је све до пре неку годину, тачније до 2000. године, успевао да сачува своје урбано ткиво. Тада су наступиле велике промене и Лондон је обележен бројним интервенцијама савремене архитектуре, које су постале нови визуелни симболи града под колоквијалним називом „миленијумска“ архитектура. Чињеница је да је било агресивних упада у историјском ткиву и пре јубилеја 2000., *зграда Лојда* британског нобеловца Ричарда Ро-

Познати швајцарски архитекта Марио Бота оцењује европске градове као „најбогатије и најпожељније“ за живот, јер су настајали као плод историјске стратиграфије и меморије, наглашава да је задатак сваког новог архитектонског пројекта да истакне везу грађевине са њеном територијом и истиче важност избора материјала у таквим просторима.²⁷ Ипак, исти Марио Бота аутор је веома радикалних интервенција на обнови *Миланске скале* (2002–04) и посебно ди-скутабилног проширења сценског торња.

²⁵ Tamburrino, A., *La teca di Meier: un cavallo di Troia*, Italia Nostra, 2006, 416, 8–10

²⁶ Dal Co, F., *Cambio di stagione?*, Casabella, LXX, 2006, 745, 3

²⁷ Marchini, L., *Mario Botta: la pietra per resistere all'effimero*, ArkosVII, 2006, 15, 7

²⁸ Samuels, I., *Sicuri di voler imparare da Londra?*, Italia Nostra, 2006, 416, 24–25.

церса²⁹, на пример, али је већи продор модерне архитектуре направљен управо у годинама пре 2000. и поводом јубилеја. Међу њима има остварења

СЛИКЕ 7. и 8. – Рим, МУЗЕЈ АРА ПАЦИС – СПОЉАШЊОСТ И УНУТРАШЊОСТ

различитих квалитативних и креативних домета, од лондонског *Миленијумског моста* (1999–2000), пешачког моста преко Темзе, који спаја Тејт Модерн галерију са катедралом светог Павла и историјским делом Лондона (Сл. 9, 10),³⁰ преко изузетно успеле адаптације индустријског објекта у галерију интернационалне модерне уметности под називом *Тејт Модерн* (1998–2000) (Сл. 11),³¹ до веома познатог, данас већ новог симбола лондонског Ситија, спектакуларног *Торња* саграђеног за седиште швајцарске осигуравајуће компаније (Сл. 12), који је пројектовао славни британски архитекта Норман Фостер (2004).³² Већ само подизање објекта у висину од скоро двеста метара увек га ставља у позицију „знака“, видљивог и препознатљивог у урбаном контексту града. У згуснутом окружењу овај се додатно издваја по крајње неконвенционалном карактеристичном конусном облику објекта који се „тампонира“ ромбоидним стакленим панелима. Ипак, независно од архитектонске вредности, препознатљивог ауторског језика, као и вредности нове туристичке атракције, лако се можемо запитати да ли је био нужан избор баш те локације за изградњу оваквог објекта који је буквално уметнут

²⁹ Richard Rogers, зграда Лојда погигнута је између 1979. и 1986. Rogers је познат и по пројекту Центра Помпиду у Паризу, који је реализовао у сарадњи са Ренцом Пјаном 1971–77.

³⁰ На јавном конкурс за пројекат Миленијумског моста победило је решење тима у саставу групе Аруп, Фостера и Партнера и скулптора сер Антони Кароа (Arup, Foster, Anthony Caro).

³¹ Објекат бивше електране, саграђене у две фазе између 1947. и 1963, затворен 1982, на јужној обали Темзе и супротној страни од катедрале св. Павла, претворен је у савремени галеријски простор према победничком решењу са међународног конкурса на коме је победио рад релативно мале и тада непознате швајцарске фирме Херцог и Де Мерон (Jacques Herzog, Pierre De Meuron). Пројектно решење задржало је карактер индустријског објекта и неке од карактеристичних елемената искористило као визуелну и функционалну предност у музеолошки развијеном излагачком простору, уз вешто коришћење светлости као средства у архитектонској композицији простора.

³² Управна зграда Swiss Re у Лондону, познатија под надимком „The Gherkin“ (Краставац). Пројекат, који је реализован у фирми Foster and Partners, припада серији комплексних high tech зграда које се одликују интелигентним и ефикасним структурама. Форма објекта настала је као резултат озбиљних компјутерских студија органских форми код којих се процеси развоја одвијају у спиралном смеру.

између историјских грађевина и није ли било можда примереније подићи га са друге стране Темзе, у „либералнијем“ и просторно „комотнијем“ окружењу, без историјских „притисака“.

СЛИКЕ 9. и 10. – Лондон, Миленијумски мост

СЛИКЕ 11. и 12. – Лондон, Галерија Тејт Модерн и Торањ Swiss Re

Фостер је аутор и друге чувене и сигурно мање агресивне интервенције на лондонском историјском објекту – Британском музеју из 1852. Године 2000., према његовом пројекту, затворено је стаклено-челичном кровном конструкцијом *Двориште краљице Елизабете II*. Овим решењем простор дворишта претворен је у изузетно занимљив наткривени „трг“ који окружује читаоницу, али је у исто време и знатно повећан функционални простор Музеја (Сл. 13, 14).

Обнова зграде *Рајхстага* са стакленом куполом у Берлину (1995–1999) оцењује се као једна од најделикатнијих и најсмелијих интервенција на историјским објектима изведеним у Европи у новије време. Пројекат стаклене куполе на историјској грађевини из 1884, коју је пројектовао Пол Вало, Норман Фостер је добио на међународном конкурс. Изузетно осетљив задатак решио је тако што је конструисао стаклену куполу са спиралном рампом, која је у исто време и сакупљач сунчеве топлоте и светлости (Сл. 15, 16).

СЛИКЕ 13. и 14. – Лондон, БРИТАНСКИ МУЗЕЈ, ДВОРИШТЕ КРАЉИЦЕ ЕЛИЗАБЕТЕ II

Када се у урбаној конзервацији разматрају примери савремених интервенција у историјском простору, готово увек се начиње тема звезда, мега звезда или архи-звезда, како их већ теоретичари називају. Често се дешава да је већ и само име неког архитекте из групе светских звезда довољно да заустави свако критичко резонување, па и оно које долази од стране релевантних стручних кругова. Такав је био случај са надоградњом *Опере у Лиону* 1999. године, која је поверена Жану Нувелу,³³ славном архитекти, познатом по милитантним и полемичним ставовима у односу на питања нове архитектуре у историјским градовима. Резултат је био једна нова и прилично проблематична грађевина која је од историјског објекта сачувала само четири фасаде.

СЛИКЕ 15. и 16. – Берлин, ЗГРАДА РАЈХСТАГА И ЊЕНА КУПОЛА

³³ Француски архитекта Jean Nouvel је победио на конкурс за обнову Лионске опере. Његово пројектно решење „користи“ историјску грађевину само као полазиште за нову.

Ако после примера великих европских градова вратимо тему на домаћи терен, на Београд, на пример, лако ћемо се сложити да у поређењу са њима, градитељски фонд Београда нема сличан историјски континуитет, типологију наслеђа ни вредност појединачних објеката. Ипак, оно што дефинишемо као историјски Београд и валоризовано наслеђе у том оквиру обавезује нас на очување тих вредности и скрупулознији однос према том наслеђу. Сведоци смо, међутим, честе реинтерпретације вредности, управо од стране конзерватора, како би се изашло у сусрет захтевима инвеститора и омогућиле интервенције које нису нужне ни оправдане са становишта конзервације или чак одобрило рушење објекта да би се на његовом месту подигла његова реплика. У том смислу илустративни су и раније помињани примери надоградње хотела Метропол и рушења историјских објеката ради изградње хотела Нобел на Андрићевом венцу 10 и пословног објекта у Добрачиној 15.

СЛИКЕ 17. и 18. – БЕОГРАД, ПОСЛОВНЕ ЗГРАДЕ «ПРОГРЕС» И «ГЕНЕКС-КРИСТАЛ»

Поред тога, негде од 80-их година прошлог века, историјски Београд добија и нове грађевине настале у духу постмодерне. Попут других европских градова, и у Београду је генерација нових градитеља настојала да обележи своје време и унесе промене у историјско ткиво града: у првом реду, веома израженом оријентацијом ка интерполацијама, али, као и у другим срединама, новоизграђени објекти нису увек успели да достигну висок ниво креативног израза нити су нужно дали квалитативни допринос урбаном историјском контексту. Чак ни најуже језгро града, Кнез Михаилова улица, која је утврђена за просторну културно-историјску целину од изузетног значаја, није поштеђена нових градитељских интервенција. Тако је изграђена пословна зграда *Прогрес* на углу Кнез Михаилове и Змај Јовине (Сл. 17), према

пројекту Миодрага Мирковића (1990–96), потом пословна зграда *Генекс-кристал у броју 30*, Спасоја Крунића и Слободана Рајовића, која излази на Чика Љубину улицу (Сл. 18). И поред видних амбиција да остваре дијалог са историјским објектима у окружењу, различита су мишљења о томе колико су ови објекти реално успели да дају нови квалитет простору старе трговачке улице или колико су утицали на промену њеног идентитета. Међу успелије примере интерполација у центраној београдској зони, спада *палата Центер* (1997) у улици Краља Петра број 32 (Сл. 19), чији су аутори Бранислав Митровић и Василије Милуновић, која није ни одмах ни лако прихваћена у јавности и сасвим нова зграда *Хотела Square Nine* на Студентском тргу број 9, бразилског архитекте Исаје Винфелда (Сл. 20).³⁴

СЛИКЕ 19. и 20. – БЕОГРАД, ПАЛАТА ЦЕНТЕР И ХОТЕЛ SQUARE NINE

Закључак

Примери који су овде изнети немају амбицију да анализирају креативне домете одређених архитектонских остварења. Избор је доста сведен и усмерен на то да илуструје основну идеју да свака савремена интервенција и свака нова архитектура треба да се посматра као наслеђе будућности, као један слој у стратиграфији историјских урбаних простора. Отуда је приступ пре свега конзерваторски, дакле са ставом који и однос старо-ново у историјским урбаним просторима разматра у контексту очувања тих простора. Јер, нема сумње да су историјске грађевине у историјским урбаним просторима велики изазов савремене архитектуре. Чињеница је да оне нуде безброј могућности, могу да се адаптирају и мењају функције и дају нови квалитет историјском урбаном простору. С друге стране, јасно је да увођење модерне архитектуре у историјске урбане просторе постаје глобални тренд, чак и у случајевима који се не могу правдати реалним потребама развоја. Посебно ако иза нове градње стоји име великог и познатог ствараоца, таква архитектура постаје атрактивни бренд, условно речено „роба“ која отвара нове

³⁴ Зграда хотела изграђена је према пројекту Исаја Винфелда (Isay Weinfeld) између 2005–2011.

тржишне могућности, на туристичком и економском плану, што већ по себи представља чињеницу пред којом узмиче свака конзерваторска логика. Нужно је да сви градови треба да се развијају, чак и у својим историјским деловима; то се дешавало у историји и дешава се и данас. Разлика је у томе што су у прошлости трансформације урбаног ткива биле постепене, каткада су се протезале кроз векове, дозвољавале су чак и корекције грешака и размишљања над тражењем најбољих решења. Савремена архитектура, међутим, посебно она која се везује за продукцију звезда, не види историјски град као резултат сасвим специфичног такорећи „органског“ процеса сукцесивних подешавања и прилагођавања постојећем наслеђу, већ пре као простор за неретко егзибиционистичко прекидање са историјским континуитетом. Савремене интервенције и нове грађевине у историјском простору не смеју да иду за имитацијама историјских стилова, већ треба да буду аутентично нове и носе кретаивни печат времена у коме су настале. То није нимало једноставан задатак, као што није лако успоставити осетљиви баланс у дијалектичком односу између очувања и развоја у урбаном историјском окружењу. Јер, он мора да буде заснован на поштовању материјалне аутентичности наслеђа и ставу да полазиште сваке нове интервенције треба да буде адекватно читање и интерпертирање затечених вредности. Једино у том случају нова креативна активност постаће квалитативни допринос целини историјског простора и неће бити препрека очувању просторних карактеристика, историјског карактера и идентитета места.

Литература

- *Vienna Memorandum on “World Heritage and Contemporary Architecture –Managing the Historic Urban Landscape”*, UNESCO, World Heritage Centre 2005 (WHC-05/GA/INF.7)
- *Preliminary Report on the Draft Recommendation on the Historic Urban Landscape*, UNESCO, World Heritage Centre 2010
- *Report and revised text of the Draft Recommendation on the Historic Urban Landscape*, UNESCO, World Heritage Centre 2011
- Бранди, Ч., *Теорија рестаурације*, Београд, 2007
- Brandi, C., *Il restauro. Teoria e pratica 1939-1986*, a cura di Michele Cordaro, Editori Riuniti, Roma 1994
- Carboni, M., *Cesare Brandi, Teoria e esperienza dell'arte*, Jaca Book, Milano 2004
- Philippot, P., *Saggi sul restauro e dintorni, Antologia*, a cura di Paolo Fancelli, Scuola di specializzazione per lo studio ed il restauro dei monumenti, Università degli studi di Roma “La Sapienza” (Strumenti 17), Bonsignori, Roma 1998
- Carbonara, G., *Avvicinamento al restauro, Teoria, storia, monumenti*, Liguori, Napoli 1997
- Carbonara, G., *Architettura d'oggi e restauro, Un confronto antico-nuovo*, UTET Scienze Tecniche, Torino 2011
- Carbonara, G., *Trattato di restauro architettonico*. Quarto aggiornamento. Grandi temi di restauro, vol. XII, UTET, Torino 2011
- Bonelli, R., *Scritti sul restauro e sulla critica architettonica*, Scuola di specializzazione per lo studio ed il restauro dei monumenti, Università degli studi di Roma “La Sapienza” (Strumenti 14), Bonsignori, Roma 1995
- Dushkina, N., *Historic reconstruction: prospects for heritage preservation or metamorphoses of theory?*, in *Conserving the authentic. Essays in honour of Jukka Jokilehto*, ICCROM, Rome 2009
- *Manutenzione recupero della città storica: “L’inserzione del nuovo nel vecchio” a trenta anni da Cesare Brandi. Relazioni generali e relazioni ad invito del IV convegno nazionale* (Roma 7-8 giugno 2001), a cura di Alessandra Centroni, ARCo, Gangemi, Roma 2004

- Marconi, P., *La questione del “linguaggio moderno”. La bellezza come “luogo comune”*, in *Manutenzione recupero della città storica: “L’inserzione del nuovo nel vecchio” a trenta anni da Cesare Brandi. Relazioni generali e relazioni ad invito del IV convegno nazionale (Roma 7-8 giugno 2001)*, a cura di Alessandra Centroni, ARCo, Gangemi, Roma 2004
- Marconi, P., *Il recupero della bellezza*, Skira, Milano 2005

Summary

Branka SEKARIC, Art historian, advisor - conservator

THE REPUBLIC INSTITUTE FOR CULTURAL HERITAGE PROTECTION, BELGRADE

Since 1986 year, she is employed in the Republic institute for cultural heritage protection, Belgrade. She put in charge of the memorial fund of new century, protection and valorization of urban architectural heritage: individual monuments and spatial the cultural-historical complexes. Special field of interest is related to the improvement of the urban conservation methodology, history and theory of conservation. She participated on the preparation of General urban development plan of S. Karlovci (1994/5) and of Belgrade 2021 (2001/2), Strategy for the Spatial plan of Serbia (2009). She is a permanent member of the Commission for professional exams in the activity of the immovable cultural heritage protection (1988-2006). As the editor of the Gazette DKS (1999-2004), she provided around 20 supplements of the international experts in the field of conservation. She has published over 35 papers in the professional journals, as well as translations of professional texts, English and Italian languages Co-author of the book «Monumental heritage of Serbia» (1998, 2007), co-author of the feasibility study for Central institute of conservation in Belgrade (2007), translated the Theory of restoration by C.Brandi (2007). Vocational training:

Istituto Centrale per il Restauro (Rome, 1990); ICCROM - Second International Workshop on Integrated Territorial and Urban Conservation – ITUC (Rome, 1999); Master: Nuove tecnologie per la valorizzazione e la gestione del patrimonio culturale Mediterraneo (Centro Universitario Europeo per and Beni Culturali, Ravello, Italia, 2002/2003); Istituto Centrale per il Catalogo e la Documentazione (Rome, 2003), 4th International Seminar in Urban Conservation (Recife, Brazil, 2004). She is the member of the National committee of ICOMOS Serbia and Montenegro (1990-), and president of the National committee of ICOMOS Serbia (2010-), the responsible member of the Asscoaiation of Cesar Brandi friends in Rome (2007 -), the president of the Club of Cesare Brandi friends in Belgrade (2011 -).